

Сахалыы кэпсэтэр эйгэни кэнэтиэххэ!

*Авакумова Сардана Алексеевна,
Майатаабы «Кэнчээри» уһуяан иитээччитэ,
Андреева Наталья Васильевна,
Майатаабы «Кэнчээри» уһуяан
музыкальной салайааччыта,
Мэнэ-Хангалас улууһа*

Майатаабы «Кэнчээри» оҕону сайыннарар киин 75 үлэһиттээх, 12 бөлөбүнэн 297 иитиллээччилээх үлэлии-хамсыы олорор. Билигин урукку курдук бэйэ-бэйэни кытта алтыһыы, бодороһуу, санаа атастаһыы күннээҕи олоххо суоҕун кэриэтэ буолла. Мантан сизттэрэн сахабыт тыла, төрөөбүт төрүт тылбыт симэлийэр кутталланна.

Биһиги уһуяаммытыгар оҕо сайдар эйгэтигтэн саҕалаан оҕо күннээҕи кэпсэтэр, алтыһар сангатыгар, тылыгар-өһүгэр тийэ **сахалыы тыыны инэрии үлэтэ** күн аайы ытытылар. Кэнчээрибит дьиэтэ-уота сана үйэ ирдэбилигэр толору эппиэттиир, оҕо-аймах умсугуйан, биһирээн сылдыар биһигэ буолар. Ол курдук, уһуяаммыт тас кэстүүтүттэн саҕалаан ис бараанын оноһуутугар тийэ оҕо сайдарын туһугар диэн толкуйданан оноһуллубут сахалыы тупсаҕай кэстүүлээбэ: киэн-куон холлар, физкультурнай, музыкальной саалалар, сахалыы ааттаах, уруһуйдаах бөлөхтөр, чинчийэр, ону тэнэ туустаах хос бааллара барыбытын үөрдэр.

2020 сылтан Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэххэ, билимнэ Министирэристибэтин көбүлээһининэн оноһуллубут сахалыы төрөөбүт тыллаах оскуола иннинээҕи оҕо тэрилтэлэригэр аналлаах «Кустук» бырагырааманан иитии-үөрэтии үлэтин ытытабыт. **Үлэбит сүрүн соруғунан** – оҕо киһи быһыытынан уратытын аахсан, ытыгылаан иитии, доруобуйатын бөҕөргөтүү, айылҕаттан бэриллибит дьоһурун сайыннарыы, билэ-көрө сатыыр баҕатын бары өттүнэн өйөөһүн. Ол курдук, норуот педагогикатыгар, философиятыгар, культуратыгар тирэҕирэн сана, сонун сүүрээһиннэри дьүөрэлии тутан *аныгы саха оҕотун сайдыытын тэтимигэр* сөп түбэһиннэрэн иитии-сайыннарыы үлэтин киэн былааннаахтык тэрийэн ытытабыт.

Оҕо кыра сааһыттан бэйэтин омугун тылыгар-өһүгэр, төрүт культуратыгар, фольклоругар ытыктабыллаахтык сыһыаннаһарыгар ситимнээх үлэ барар.

Хас үүнэр сана күннэ оҕолору, төрөппүттэри, уһуяан үлэһиттэрин «Үтүө сарсыарданан!» сахалыы тыллаах, ырыалаах-тойуктаах, алгыс эбэрдэлээх 2015 сылтан үлэлиир **«Чөмчүүк саас сэргэх күнэ»** радиоэфир айхаллаан көрсөр. Күннэтэ музыкальной салайааччыбыт айбыт «Кэнчээри» гимнын доргуччу ыллыбыт.

Сага нэдиэлэбитин *сахалы күнүнэн* сагалыбыт. Хас бэнидиэннык аайы обулуун, үлэһиттиин сахалы сайбаччы таннабыт. Обулорбут Сахабыт сириин өрөгөй ырыатын, «Кэнчээри» гимнын дьонуннаахтык туттан-хаптан туран истэллэр, ылыыллар. Бу күн *сахалы ас көрүгнэриттэн* аһатабыт, билиһиннэрэбит. Бөлөх аайы сахалы остуол, хамсаныылаах ооннуулар тэриллэн ытыллаллар. Обулор өс хоһооннору, үгэлэри, билгэлэри кытта билсэллэр, остуоруйа истэллэр, таабырыннаһаллар, оһуохайдаан эйээрэллэр. Уһуяааммыт иһинэн үлэлиир *«Чабылыс» кинозал* көрдөрөр сахалы мультфильмнарыйн, олонхоттон быһа тардыылары обулорбут олус сэргииллэр. Хас биирдии бөлөхтөргө *сахалы сайыннарар эйгэлэр* бииртэн биир ураты көстүүлээхтэр, үөрэтэриитэр сыаллаахтар. Күннээби үлэ тутулулар сарсыарда оһону көрсүүттэн сагалан анал *сахалы үгэстэр, көрсүһүү ритуаллар* ытыллаллар. Манна иитээчи С.А. Аввакумова *«Күлүм чабыл» босубуйата* көмө буолар. Иитээчилэр обулорго саха төрүт үгэстэриин араас ооннуулары толкуйдаан билиһиннэрэллэр.

Маны тэнэ үгэскэ кубулуйбут сылын аайы ытыллар *уһуяан уонсай бырайыактара* оһо кыра сааһыттан ийэ тылынан ыраастык санарарылар төһүү күүс буолаллар.

2005 сыллаахтан үлэлиир *«Удьуор утума»* бырайыакпытылар обулорго дакылаат аабытыын күрээбин тэрийэн ытабыт. *«Мэнэ Кэскилэ» сайдыы тосхоло* уонна *Мэнэ-Хангалас улууһа оһону иитиигэ Концепциятылар* олобуран обулорбут төрүччүлэриин (ийэлэриин-агаларыйн, бииргэ төрөөбүттэриин, эбээлэриин-эһээлэриин, чугас аймах-билэ дьоннорун) олохторун-дьаһахтарыин, үлэлэриин-хамнастарыйн, ситиһиилэриин үөрэтэн, чинчийэн сахалы төрөөбүт тылларынан кэпсииргэ, дакылааттары көмүскүүргэ үөрэнэллэр.

Дьэ кэргэннэ ийэ тылынан көнүллүк кэпсэтэр эйгэ кинигэ көрүүтэ, аабыта буоларыйн өйдөөммүт биир сонун бырайыакпытыин *«Кэнчээрилиин аабыахха»* диэн ааттаан 2021 сыллаахха сүрэхтээбиһпит. Бу телевизоннай биэриигэ уһуяааммыт символ уола – Кэнчээри уол ытааччы иитээччини кытта биэриин сүрүн геройа буолан (эрдэттэн былааннааммыт темаларыйн) сахалы ыраастык сангаран-инэрэн обулорго, төрөппүттэргэ анаан сахалы араас эйгэттэн кинигэлэри билиһиннэрэн, сырдатан, остуоруйа-үһүйээн кэпсээн, интэриэһинэй үөрэтэр-сайыннарар маастар-кылаастарый, бэсиэдэлэри, викториналары ытан видеоһа уһуллаллар. Матырыяал тутта оһоһулан киэн эйгэһэ «Кэнчээри» уһуяан анал сайтылар, интэриниэт эйгэтигэр тарбанан көстөр.

Үлэбит биир сүрүн ураты хайысхатынан 1994 сыллаахтан иитээчилэр авторскай бырагыраамаларыйлар олобуран *уолу-кыһы арааран иитиин, уратыларынан көрөн сайыннарыы (гендерное воспитание)* буолар. Манна уолаттарга «Ылгын уус»,

кыргыттарга ас астааһыныгар «Кыра хаһаайка», иистэниигэ «Чөмчүүнэ Куо» эбии дьарыктар оҕолор талааннарын, дьобурдарын сайыннаралларын таһынан, оҕолору идэ, үлэ, төрүт дьарык, сиэр-туом өйдөбүлүн ылыыга сирдириллэр.

Төрөппүттэри кытта үлэбитигэр «Төрөөбүт тыл, сурук-бичик күнүгэр» аналлаах **«Уруйдан, сахам тыла!» дьиз кэргэнинэн күрэхпит** сыллата ис хоһооно байытыллан, кыттааччы дьиз кэргэн ахсаана элбээн, күрэхпит олус тынааһыннаахтык барара хайҕаллаах. Манна төрөппүт оҕотун кытта бииргэ төрөөбүт тылынан уу сахалыы сангаран, сахалыы тыл туһунан билиитигэр, таабырын таайытыгар, билгэлэри билиитигэр о.д.а. тургутугу ааһаллар. Салгыы күрэххэ киирсэр дьиз кэргэн соруудаҕа ыарыыр. Ол курдук, тыл суолтатын быһаарыыга, өбүгэлэрбит туттар тэриллэрин ааттааһынна, араас ребустары таайааһынна түһүмэхтэри ааһаллар.

Маны таһынан оҕо ийэ тыл сүмэтин сатаан дьүөрэлээн, бэйэтин санаатын сайа этэр сатабылын сайыннарыыга сыалланар **«Санаам кыната» аман өс күрэҕи** уһуйааммыт бөлөхтөрүн икки ардыгар **«Кубик» телестудия** салайан тэрийэр. Бу куолу күрэххэ оҕо бэриллибит анал тиэмэҕэ дьиз кэргэнин кытта эрдэттэн бэлэмнэнэр. Кыттааччы оҕо бэйэтин санаатын истээчигэ аһаҕастык тириэрдилэргэ, сыыс тыла суох сангарыахтаах-ингэриэхтээх, сөптөөхтүк туттан-хаптан хоһуйар уобараһын арыйарга кыһаллыахтаах. Күрэх оҕо айар дьобурун, айылҕаттан бэриллибит уустаан-ураннаан кэпсиир сатабылын сайыннарар, талаанын арыйар суолталаах.

Уһуйаанна сана кэлээри сылдыар кырачаан оҕолор төрөппүттэригэр аналлаах **методической сүбэлэри биэрэр киин** (консультационно-методической центр) 2016 сыллаахтан үлэлиир. Бу киингэ төрөппүт оҕотун дьизэҕэ хайдах сөпкө дьарыктыырыттан саҕалаан **оҕо кыра сааһыттан сахалыы эйгэҕэ иитиллэн тахсара** биһигиттэн (улахан дьонтон) тутулуктаабын, эдэр ийэлэргэ эрдэттэн өйдөтүү үлэтин ытан араас хабааннаах көрдөрөр-иһитиннэрэр матырыйааллары хомуйан оноробут, дьарыктары, оонньуулары толкуйдуубут. Уһуйааны кытта ыкса билистиннэр диэн былааннаах субуота күнүн ийэ оҕотунаан кэлэн дьарыктанарыгар аныбыт.

2021 сылтан музыкальной салайааччыбыт Капиталина Семенова – Саар Көстөкүүн Кыһа айбыт хоһооннорунан **«Хоһоон хонуута» өйтөн хоһоон аабытыгар күрэхпит** уһуйаан иитиллээччилэрин, педагогтарын икки ардыларыгар киэн биһирэбили ылла.

Маны таһынан оҕолорбут, иитээччилэрбит улуус, өрөспүүбүлүкэ таһымнаах хомоҕой хоһоон күрэхтэригэр уонна **«Кырачаан олонхоһут» күрэххэ** сылын ахсын кыттан ситиһилэрэ элбэх.

Кэрэ эйгэҕэ уһуйулуу биир эмиэ сүрүн суолталаах хайысха буолар. Музыкальной салайааччыбыт К.К.Семенова 2013 сыллаахтан өрөспүүбүлүкэ таһымнаах оскуола

иннинээби саастаах оџолорго айбыт *сахалы ырыаларынан «Ырыа ыллыгынан» күрэби* тэрийэн ыытар.

Бу курдук, Ийэ тылбыт – сайдыбыт тирэбэ буоларын өйдөөн туран төрөөбүт төрүт тылбыт оџону киһи гынан таһаарар **улуу күүс** буоларын бары билиниэбин, онно ситимнээх үлэни былааннаахтык ыытыабын диэн ынырабыт! Барыта бэйэбит илиибитигэр!